

Holocaust a lidské chování

Druhá světová válka a mezní situace holocaustu podrobovaly soužití ve společnosti mimořádné zkoušce. Okupace, rasové zákony, deportace či nucené práce ovlivňovaly každodenní chování většinové společnosti a vyvolávaly reakce sahající od solidarity, lhostejnosti až po odmítání či vylučování Židů. Toto období také velmi silně ovlivnilo rodinný život a měnilo postavení muže a ženy. Radikálním zásahem byla nacistická rasistická klasifikace například pro tzv. „smíšené“ rodiny, v nichž jeden z partnerů byl označován za Žida.

Lidské chování v tomto období se často posuzuje podle souhrnných kategorií: pro popis chování za okupace se hovoří zejména o odboji a kolaboraci, pro chování v době holocaustu o pachatelích, obětech, přihlížejících – a stále více též o zachráncích. Všechny tyto „škatulky“ jsou bezpochyby stejně užitečné jako zjednodušující. Především pojmy odboj a kolaborace s sebou historicky nesou výraznější riziko politického využití: po osvobození se používaly pro zdůvodnění politických nároků nebo odsudku (politických) protivníků. Ale ani další kategorie nemusejí být zcela jasné: kam například řadit „židovské rady“, židovské „samosprávy“, jež byly nuceny s nacisty spolupracovat a plnit jejich cíle, ale zároveň se často snažily zpomalovat vyhlazovací proces a zachránit alespoň části židovských komunit? Řadí je spolupráce s nacisty, byť nucená, spíše do kategorie kolaborantů, nebo je namísto počítat je mezi oběti nacistického pronásledování? Na druhou stranu byli Židé často zjednodušeně a paušálně popisováni jako oběti, jako skupina, která se pronásledování nesnažila aktivně vzdorovat. Z těchto důvodů nechápeme tyto formy chování jako pevné, od sebe oddělené kategorie, ale spíše zdůrazňujeme množství reakcí a chování či dilemata, jež je utvářela. Nechceme odsuzovat či heroizovat, ale spíše ukazovat možné překryvy a komplexitu postojů.

Odejmutí lidských práv a občanské rovnoprávnosti v době holocaustu je možné chápat jako zvrácení procesu emancipace a integrace do většinové společnosti. Vylučování Židů ovlivňovalo i většinovou společnost, a to jak v každodenním soužití s židovskou menšinou, tak i v celkovém pohledu na vztah k jiným a jejich integraci do národní společnosti. Bylo procesem, v němž si i většina (ať již s pronásledováním Židů její členové souhlasili nebo ne) navykala na nerovnoprávné postavení a postupné oddělení menšiny. I příslušníci většinové společnosti museli řešit dilemata, která pronásledování vyvolávalo: zda pozdravit souseda označeného židovskou hvězdou, zda mu pomoci s nákupem mimo hodiny povolené pro Židy nebo dokonce zda schovat – za velkého rizika pro sebe i vlastní rodinu – židovského uprchlíka. Ale také zda se pokusit obohatit na židovském majetku, převzít obchod po deportovaném židovském sousedovi či udávat „židomilce“, lidi obviněné ze solidarity s pronásledovanými. Holocaust se odehrával nejen v koncentračních táborech, za ostnatým drátem, ale také v každodenním životě celé společnosti, na místech, kde se lidé běžně pohybovali.

Všímáme si též toho, že významnou součástí prosazování rasistického řádu a rasistické podoby společnosti byla dehumanizace, zbavení lidské důstojnosti, která vedla k tomu, že Židé přestali být vnímáni jako součást

„naší skupiny“ (in-group) a začali být považováni za barbary a přičítaly se jim zvířecí charakteristiky. K tomu přispívala jak antisemitská propaganda, tak například i soustředění Židů v přeplněných ghettech a jejich věznění v koncentračních táborech s nelidskými podmínkami. Ale vylučování začínalo již dříve a mnohem „nevinějšími“ projevy: například zvláštním označováním Židů v úředních dokumentech či jejich slovním označováním za „neárijce“.

Vylučování Židů ze společnosti v českých zemích se odehrávalo v kontextu zániku multietnické společnosti českých zemí v letech 1938–1948. Mnichovská dohoda a konec ochrany menšin, nárůst nacionalismu, holocaust a nucené vysídlení Němců zanechaly na společnosti stejně velký vliv jako pronásledování politických odpůrců, státní zásahy do společnosti a hospodářství a nástup obou totalitních režimů.

Tato sekce si zdaleka neklade nárok postihnout všechny aspekty a významné události holocaustu. Spíše chceme na vybraných tématech, z nichž mnoho nebylo dosud v českých učebnicích a vzdělávání zohledněno, ilustrovat složitost lidského chování a rozhodování v konfrontaci s rasově motivovaným pronásledováním.

Hledání názvu

O složitosti vypořádání se s nacistickým pronásledováním a genocidou Židů vypovídá i hledání správného výrazu, kterým ji označit.

HOLOCAUST A ŠOA

Pojem *holocaust* (holokaust) pochází z řeckého slova holókauston, které znamenalo obětování zvířete bohu úplným spálením. V angličtině se toto slovo (jako holocaust) používalo pro označení velkých masakrů a teprve od 60. let 20. století jej různí autoři začali používat pro označení nacistické genocidy Židů a případně dalších skupin. Že se postupně prosadilo právě toto slovo, i když většina přeživších a ostatních, kteří jej užívají, určitě nevnímají vylázení evropských Židů jako náboženskou oběť, souviselo s narůstajícím zájmem o toto téma, a to zejména od konce 70. let 20. století v anglosaském světě. Odtud se pak pojem šířil do ostatních zemí a po pádu komunistických diktatur i do států bývalého východního bloku.

Původně biblické slovo *šoa* znamená pohromu a používalo se také pro označení dřívějších protizidovských násilných akcí. Již v době druhé světové války se v hebrejštině ujalo pro označení nacistického pronásledování Židů.

Slova *holocaust* a *šoa* se často používají jako synonyma. Pojem holocaust je mnohdy rozšiřován tak, aby zahrnoval i ostatní rasově pronásledované skupiny (zejména Romy a Sinti), ale též další skupiny definované náboženským nebo dokonce politickým odporem proti nacismu, homosexuály a zdravotně postižené.

„KONEČNÉ ŘEŠENÍ ŽIDOVSKÉ OTÁZKY“

Tento pojem je jedním z mnoha dokladů o překroucení jazyka nacistickou propagandou. Místo vylučování ze společnosti a vraždění se mělo hovořit o abstraktním „řešení“ údajně existujícího problému. Jde o výraz, který jasně vycházel z antisemitské ideologie, podle níž existovala „židovská otázka“, jež měla souviset s údajnými problémy nežidovské většiny a bez jejíhož „řešení“ nebylo možné vybudovat lepší – v tomto případě rasově definovanou – společnost. Proto je vhodné tento výraz v psaném projevu používat pouze v uvozovkách.